

Sik Endre: A háztartások gazdasági helyzete és magatartása

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:

Sik Endre (1992): „A háztartások gazdasági helyzete és magatartása” in:
Társadalmi riport 1992, Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György
(szerk.). Budapest: TÁRKI,. Pp. 179–200.



A HÁZTARTÁSOK GAZDASÁGI HELYZETE ÉS MAGATARTÁSA

A háztartások gazdasági helyzete és magatartása a gazdaságpolitika és a „nagypolitika” számára egyaránt fontos jelenségek. Az állami gazdaságpolitika ezek ismeretében becsülheti fel például, hogy terhelhetők-e a háztartások még további adókkal, a bankok ezek alapján alakíthatják lakossági hitel- és megtakarításpolitikájukat, a kormányzati és nem-kormányzati szervezetek ennek alapján tervezhetik meg szociális tevékenységüket. Ami pedig a „nagypolitikát” illeti, egy parlamenti párt sem engedheti meg magának a luxust, hogy ne ismerje a háztartások gazdasági helyzetét és magatartását, amely szorosan összefügg választási magatartásukkal.

Mármost ami a tudományos megismerést illeti, a háztartások gazdasági helyzetének és magatartásának kutatása egyaránt fontos a társadalom szerkezetének megismeréséhez, hiszen a modern világban ezek mentén jönnek létre elsődlegesen a társadalom legmaradandóbb egyenlőtlenségei, illetve a társadalmi folyamatok feltárásához, amennyiben ezen dimenziók felfoghatók a társadalom újratermelése egyik lényeges stációjaként is.

De miért illetem külön fogalommal, s vizsgálom egymással összefüggésben, de mégis külön-külön a gazdasági helyzetet és magatartást? Ennek oka az, hogy a két társadalmi jelenség nem teljesen azonos. Körmönfont elemzés helyett csupán két példa arra, hogy az azonos gazdasági helyzetben lévő háztartások nem szükségképpen viselkednek azonosan: az elszegényedő háztartások között nagy eltérések lehetnek az elszegényedés „technikájában”, illetve az azonos fogyasztási szinten élők között nagy eltérések lehetnek abban, hogy védekeznek-e, s ha igen, miképpen védekeznek az infláció ellen.

A GAZDASÁGI HELYZET ÉS MAGATARTÁS ALAPVONÁSAI¹

A háztartások gazdasági helyzetét a következő adatokkal jellemezhetjük:

– A háztartások tizede nem tud időről időre elég vagy megfelelő enni-valót vásárolni, illetve gondja van a lakás rezsijének fedezésével. A háztartások harmada kényszerül kölcsönkérni a hónap végén. Összességében a háztartások 11%-a vallotta magát szegénynek, 45%-a tekinti magát gondokkal küszködőnek, 38%-a, illetve 6%-a érzi úgy, hogy elfogadhatóan, illetve jól él.

– 1991-ben a háztartások gazdasági helyzete az előző évihez képest a háztartások háromnegyede számára rosszabbodott s a háztartások fele további rosszabbodást várt a közeljövőben is. (1. sz. táblázat)

1. sz. táblázat

A HÁZTARTÁS ÉLETSZÍNVONALÁNAK VÁLTOZÁSA A MÚLT ÉVHEZ KÉPEST ÉS A JÖVŐ ÉVI ÉLETSZÍNVONAL VÁRHATÓ ALAKULÁSA

Jövőre az ideihez képest az életszínvonal	A tavalyihoz képest a háztartás életszínvonala					
	Nagyot romlott	kicsit romlott	nem változott	kicsit javult	nagyot javult ²	Minta
sokkal rosszabb lesz	41,8	11,1	3,3	0,9	–	20,3
kicsit rosszabb lesz	26,9	41,5	24,8	15,2	(5,0)	30,7
ugyanolyan lesz	20,4	30,5	47,8	32,1	(40,0)	30,5
kicsit jobb lesz	9,9	16,0	22,8	44,6	(30,0)	16,9
sokkal jobb lesz	1,0	0,9	1,3	7,1	(25,0)	1,6
Összesen	100	100	100	100	(100)	100
Minta	37,4	35,3	20,4	5,9	1,1	100

¹ A tanulmány a Szonda-Ipsos 1991. évi februári, augusztusi és októberi 1000 fős országosan reprezentatív adatfelvételeinek felhasználásával készült. Az adatok használatának engedélyezéséért köszönet illeti a Figyelő Rt-t és a Szonda-Ipsos Kft-t.

A külön jelölés nélküli adatok az 1991. őszi felvételek egyesített file-jaiból származnak (N=2000).

² A zárójel alacsony esetszámot jelez.

– Az 1. sz. táblázatból az is kitűnik, hogy azok, akik a közelmúlthoz képest jobban éltek, azok a jövőben is jobban bíznak, s fordítva, akik gazdasági helyzete rosszabbodik, azok ugyanezt várják a jövőtől is.

– A szegénységre utaló változók (lásd az első bekezdést) kapcsolódása egymáshoz³ és a gazdasági helyzet többi objektív és szubjektív eleméhez (2. sz. táblázat) arra utal, hogy az időnkénti éhezés és lakásrezsi fizetési képtelenség minden más társadalmi jellemző esetében – és általában növekvő mértékű – hátrányos helyzettel jár együtt.

2. sz. táblázat

A HÁZTARTÁSOK GAZDASÁGI HELYZETE ÉS SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐI AZ IDŐNKÉNT ÉHEZŐ, A REZSIT FEDEZNI NEM KÉPES ÉS A HÓNAP VÉGÉN KÖLCSÖN KÉRNI KÉNYSZERÜLŐ HÁZTARTÁSOK KÖZÖTT

	Időnként éhező	rezsit fedezni nem képes	hónap végén kölcst kérni kényszerülő	Minta
családi havi jövedelem(Ft)	17569	18293	20873	23150
egy főre jutó jövedelem (Ft/fő)	5111	5230	6103	7303
vagyon ⁴	1,29	1,64	1,99	2,46
iskolai végzettség ⁵	8,36	9,28	9,46	10,0
éltszínvonal változása a tavalyihoz képest ⁶	1,51	1,48	1,61	1,99
várható éltszínvonal jövőre ⁷	2,23	2,23	2,32	2,49
félre tudnak tenni(%)	11	11	22	42

³ Több mint 80%-a azoknak, akik éheznek, illetve akiknek gondjuk van a rezsi fedezésével, a hónap végén kölcsön szoktak kérni. Az éhezés és a rezsi fedezetlensége csak kb. fele arányban fedi át egymást, ami arra utal, hogy ha mást nem is tehetnek, de a kielégítetlenség tárgyát eltérő módon választhatják meg az elszegényedő háztartások.

⁴ A mutató azt fejezi ki, hogy a háztartás hány dolgot birtokol a felsoroltak közül: telek, keleti és nyugati márkájú autó, telefon, automata mosógép, színes tv; teletextes tv, hifi-berendezés.

⁵ A kértzett által befejezett iskolai osztályok száma.

⁶ Akik szerint a háztartás éltszínvonala tavaly óta sokat romlott, 1, akik szerint sokat javult, 5 pontot kaptak.

⁷ Akik szerint jövőre sokkal rosszabbul fognak élni, 1, akik szerint sokkal jobban, 5 pontot kaptak.

– Ezt a polarizálódási tendenciát mutatja a 3. sz. táblázat is. Eszerint a legjobb és legrosszabb anyagi helyzetben levők a legoptimistábbak, illetve legpesszimistábbak. Ha hiszünk az önbeteljesítő prófécia létezésében, akkor a 3. sz. táblázat a ma meglévő társadalmi különbségek elmélyülését és maradandóvá válását valószínűsíti – különösen a két szélső helyzet esetében.

3. sz. táblázat

A GAZDASÁGI HELYZET VÁRHATÓ ALAKULÁSA A MAI MEGÉLHETÉS SZINTJE SZERINT

Életszínvonal jövőre	nagy nélkülözés	A megélhetés színvonala		jó	Összesen
		szűkös	elfogadható		
nagyon romlik	55,1	24,9	7,1	2,9	20,3
kicsit romlik	19,8	35,9	29,5	17,1	30,7
nem változik	17,5	26,2	38,9	34,3	30,5
kicsit javul	5,7	12,2	23,0	36,2	16,9
nagyon javul	1,9	0,8	1,5	9,5	1,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

– A munkahely elvesztésétől a megkérdezett aktív lakosság 19%-a tart. A munkanélküliség tartósságától való félelem erősségére utal, hogy 27%-uk úgy véli egyáltalán nem találna állást, további 49%-uk pedig csak hosszú utánajárás után remélne állást lelteni.

– A 4. sz. táblázat a munkaerőpiaci helyzet polarizálódását sejteti. Azok, akik nem félnek attól, hogy elvesztenék munkahelyeiket, biztosak abban, hogy ha ez mégis bekövetkezne, könnyen találnának másik állást, ugyanakkor azok, akik tartanak attól, hogy állásukat veszítik, azok nem számítanak arra, hogy új állást találnának maguknak.

4. sz. táblázat

A MUNKAHELY ELVESZTÉSÉNEK ÉS AZ ÚJ MUNKAHELY SZERZÉSÉNEK KAPCSOLATA (AKTÍV ÉLETKORÚAK)

Munkahely találás	A munkahely elvesztésének esélye				biztosan	Összesen
	biztosan nem veszti el	nem valószínű	talán elveszti	valószínűleg elveszti		
nem talál	16,7	19,4	27,5	40,9	50,0	25,8
nagy nehezen	36,1	52,1	60,3	53,6	37,3	49,6
könnyen	47,1	28,5	12,2	5,5	12,7	24,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	263	361	320	110	102	1156

Ami a háztartások **gazdasági magatartását** illeti, az infláció okozta gazdasági gondokkal a háztartások többsége az otthoni munka fokozásával és a fogyasztás visszafogásával próbál megküzdeni (5. sz. táblázat).

5. sz. táblázat

AZ INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉS MÓDJAI

	Teljes minta N=2000	Egy védekezési mód N=106	Legfeljebb két esetében N=336
otthoni munka jövedelemhelyettesítés			
otthoni munkával termelőtől vásárlás	77 43	27 2	44 9
kiadáskorlátozás			
napi kiadások csökkentése	70	35	46
nagyobb vásárlások halasztása	58	4	16
nem takarékoskodik	49	3	13
felélés			
megtakarítás felélése	31	3	6
elad valamit	7	1	2
munkaerőpiaci akció			
többletmunka-vállalás	52	23	25
külföldi munkavállalás	7	0	2
munkahelyváltogatás	11	1	1
tőkeallokáció, befektetés			
sokat vásárol egyszerre	26	1	1
ingatlant bérbead	5	0	1
értékpapírt vásárol	11	0	2
vállalkozásba fektet	9	1	2
értéktörző befektető (arany, ékszer) vásárlás	7	0	0

A többletmunkavégzés is sokak számára alternatíva, szemben a munkahelyváltással vagy a külföldi munkavállalással, amelyek a tőkeigényes és vagyonmentés jellegű védekezési stratégiákhoz hasonlóan kevesek számára lehetségesek.⁸

A táblázatból az is látható, hogy ahol csak egy védekezési módot alkalmaznak a háztartások, ott a fogyasztáscsökkentés, az otthoni munkával való jövedelm-kiváltás és a többletmunka vállalása a védekezés domináns módja. Mivel ehhez hasonló eredményre jutunk akkor is, ha a legfeljebb két védekezési módot alkalmazó háztartások védekezési szerkezetét vizsgáljuk, ezért feltételezhető, hogy ez a három védekezési mód tekinthető a magyar háztartások „természetes” – tehát elsősorban és széles körben alkalmazott – védekezési módjainak.

A védekezési módok típusait klaszter elemzéssel⁹ derítettem fel. A következő táblázat azt mutatja be, hogy milyen módon csoportosulnak azok a háztartások, ahol legalább kétféle módon védekeznek az infláció ellen (N=1855).

⁸ Míg a jövedelemegyenlőtlenség mértékét mutató Gini-koefficiens a háztartások összjövedelme esetében 0,257 (N=1652) és az egy főre jutó jövedelem esetében 0,239 (N=1655), addig a többletjövedelemmel rendelkezők között ennek értéke 0,499 (N=190). Eszerint a pénzbeli-kiegészítő jövedelem erőteljesen növeli a jövedelemegyenlőtlenség mértékét.

⁹ Az SPSS programcsomag Quick Cluster eljárása segítségével.

6. sz. táblázat

AZ INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉS TÍPUSAI¹⁰

	Szorgos N=	Nyerő 184	Felélő 50	Túlélő 458	Lemondó 759 404
otthoni munka					
jövedelemhelyettesítés					
otthoni munkával x	x	x	x	x	
termelőtől vásárlás	x				
kiadáskorlátozás					
nagyobb vásárlások	x		x	x	
halasztása					
nem takarékoskodik	x		x	x	
felélés					
megtakarítás felélése		x			
elad valamit	x				
munkaerőpiaci akció					
többletmunka-vállalás	x	x			
külföldi	x	x			
munkavállalás					
munkahelyváltogatás	x	x			
tőkeallokáció, befektetés					
sokat vásárol	x				
egyszerre					
ingatlan bérbeadása	x				
értékpapírt vásárol	x				
vállalkozásba fektet	x				
értékőrző befektető	x				
(arany, ékszer)					
Védekezésszám ¹¹	7,0	7,7	6,0	3,4	4,6

¹⁰ A táblázatban szereplő x jel azt mutatja, hogy a minta átlagához képest az adott védekezési módot a klaszterbe tartozók közül sokkal többen alkalmazzák.

¹¹ A háztartás által alkalmazott infláció elleni védekező megoldások számának átlaga. 186

A szorgos a fogyasztáskorlátozás mellett a többletmunkavállalásban lát lehetőséget az infláció ellen védekezve. A nyerő a többletmunkavállalást a tőkésítéssel, a vállalkozással, a meglévő értékek teaurálásával kombinálja.¹² Mindkét típusra jellemző, hogy a minta átlagánál sokkal többféleképpen védekeznek az infláció ellen. Ez arra utal, hogy a védekezés módjainak szaporodása (a magyar viszonyok között¹³) a védekezés képességének és nem a védekezési kényszer mértékének függvénye inkább.

A felélő, a túlélő és a lemondó típusok nagyobb létszámú csoportjai az előző két csoportra egy ponton hasonlítanak: az otthoni munkát, mint jövedelemhelyettesítő eszközt ők is alkalmazzák az infláció elleni védekezés során. Két különbség mutatkozik e három csoport védekező stratégiái között: a túlélő – a másik két csoporttal szemben – nem korlátozza fogyasztását (vagy azért, mert nem kényszerül rá vagy azért, mert már nincs mit tovább csökkenteni¹⁴), illetve a felélő a lemondóval szemben még meglévő megtakarításainak mobilizálásával és munkavállalással is tud védekezni. A túlélő a minta átlagánál kevesebb, a felélő sokkal több módon védekezik az infláció ellen.

Milyen társadalmi jellemzőkben különböznek egymástól a védekezés típusai?

¹² Az eladás átlagon felüli aránya ebben a típusban arra utal, hogy az eladás nem csupán a felélés (másként, a felhalmozott vagyon leépülésének) jele lehet, hanem a vagyonmentés (vagy éppen növelés) eszköze is.

¹³ Itt olyan tényezőkre gondolok, mint az infláció mértéke, a néhai második, illetve a mai informális gazdaság terjedelme és működése, a szegénység és munkanélküliség szociológiai sajátosságai és szociálpolitikai kezelése.

¹⁴ A 7. sz. táblázatban látni fogjuk, hogy a két magyarázat közül az első a valószínűbb.

7. sz. táblázat

AZ INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉS CSOPORTJAINAK JELLEMZŐI

N=	Minta 1855	Szorgos 184	Nyerő 50	Felélő 458	Túlélő 759	Lemondó 404
Összjövedelem (ezer Ft)	23,6	28,0	30,7	21,5	22,9	21,9
Életkor(év)	46	37	28	49	47	47
Iskolai végzettség ¹⁵	10,4	11,5	12,2	9,7	9,9	10,2
Megélhetési gond (%) ¹⁶	56	47	20	63	52	63
Munkahely gond (%) ¹⁷	26	15	8	34	25	31
Félre tudnak tenni (%)	42	53	82	36	47	33

Eszerint a szorgos, de különösen a nyerő típusok magasan képzett, jó anyagi körülmények között élő fiatalok. A másik három típus közötti egyetlen lényeges különbség az, hogy a túlélők a felélő és lemondó típusoknál valamivel jobb – a minta átlagához közel eső – anyagi helyzetben vannak.

A GAZDASÁGI HELYZET ÉS MAGATARTÁS VÁLTOZÁSA ÉS VÁLTOZATLANSÁGA (FEBRUÁRTÓL OKTÓBERIG)

1991 eleje és vége között nincsenek nagy eltérések a háztartások gazdasági helyzetében és magatartásában. Ami eltérés mégis kimutatható, az arra utal, hogy az év folyamán a háztartások gazdasági helyzete nem romlott és gazdasági magatartásuk egyes elemei arra utalnak, hogy növekszik a magyar gazdaság és a saját gazdasági helyzet javulásába vetett bizalom.

Így például:

– A nélkülözők aránya nem változott (11%), de a szűkösen élők rovására októberre 3%-kal nőtt az elfogadhatóan és a jól élők aránya.

– Az infláció mértékét februárban 52%-ra, októberben 38%-ra becsülték a megkérdezettek.¹⁸

¹⁵ A befejezett osztályok száma.

¹⁶ Azok aránya, akik napi megélhetésüket nélkülözésként vagy szűkösként jellemzik.

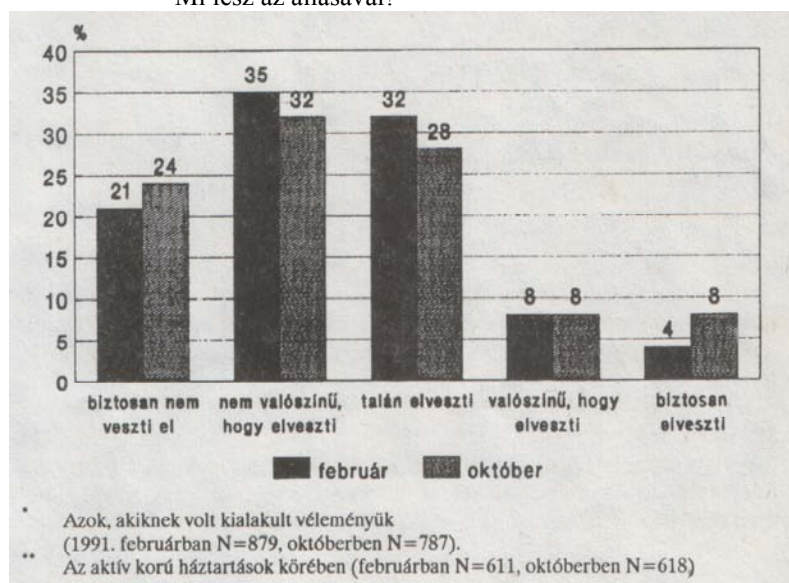
¹⁷ Azok aránya, akik úgy vélik, ha munkahelyüket elvesztenék, biztosan nem találnának munkahelyet.

¹⁸ Azok, akiknek volt kialakult véleményük

A munkaerőpiaci helyzet megítélésében a háztartások egy része pesszimistább, más része optimistább volt októberben, mint februárban, vagyis a már korábban említett polarizálódás a munkaerőpiaci jövőt illetően fokozódott az év során (1. és 2. sz. ábra).

1. sz. ábra

A munkaerőpiaci esélyek megítélése februárban és októberben – I.¹⁹
Mi lesz az állásával?

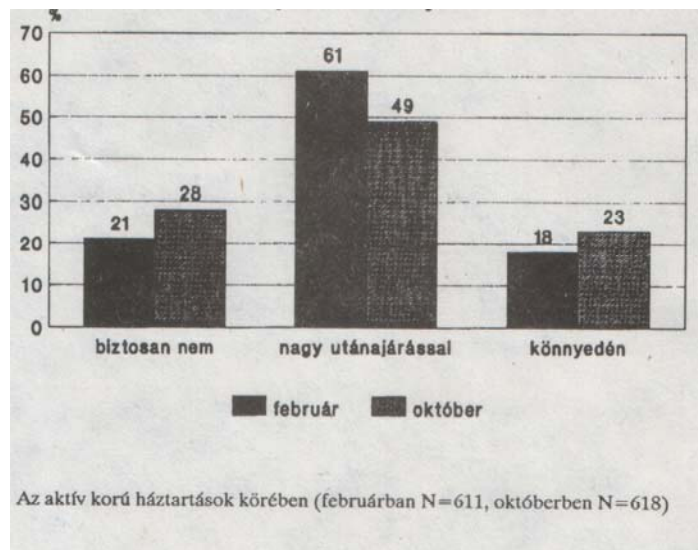


¹⁹ (1991. februárban N=879, októberben N=787).

Az aktív korú háztartások körében (februárban N=611, októberben N=618)

2. sz. ábra

A munkaerőpiaci esélyek megítélése februárban és októberben – II.²⁰
Ha elvesztené az állását, találna-e új munkahelyet?



A háztartások gazdasági magatartásbeli változásának legjellemzőbb vonása, hogy a napi kiadások visszafogásának kivételével minden infláció elleni védekezési mód szaporodik, de legalábbis nem csökken, február és október között (8. sz. táblázat). Következésképpen a védekezés stratégiája összességében mind terjedelmében, mind komplexitásában növekedett 1991-ben. Tehát többen és többféle módon védekeznek az infláció ellen októberben, mint tették ezt februárban. Mivel a két időpont között az infláció felgyorsulásáról nem beszélhetünk, ezért azt állíthatjuk, hogy nem a kényszer nőtt, hanem a háztartások védekező képessége javult.

²⁰ Az aktív korú háztartások körében (februárban N=611, októberben N=618)

8. sz. táblázat

A HÁZTARTÁSOK INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉSI MÓDJAI
FEBRUÁRBAN ÉS OKTÓBERBEN²¹

	Február	Október
otthoni munka		
jövedelemhelyettesítés otthoni munkával ²²	65	86
lemondás		
napi kiadások csökkentése	77	68
nagyobb vásárlások halasztása	53	59
nem takarékoskodik	44	48
kiadás korlátozás		
megtakarítás felélése	25	32
elad valamit	5	8
munkaerőpiaci akció		
többletmunka-vállalás	49	54
tőkeallokáció, befektetés		
ingatlan bérbeadása	8	7
értékpapírt vásárol	9	9
vállalkozásba fektet	11	11
értéktörző-befektető (arany, ékszer) vásárlás	9	7

²¹ A termelőtől vásárlás, a külföldi munkavállalás, a munkahelyváltás és a nagyobb mennyiségben vásárlás, mint az infláció elleni védekezés lehetséges módja nem szerepelt a februári kérdőívben.

²² Októberben külön kérdezték meg a háztartásokat, hogy élelmiszert termelnek-e, varrnak-e, javítanak-e gépeket, karbantartják-e a házukat, a lakásukat a maguk számára, illetve, hogy eltesznek-e befőtten. A táblázatban otthoni munkát végzőnek tekintettem azt a háztartást, amelyik ezek bármelyikét végezte.

GAZDASÁGI HELYZET TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS ÉS
MUNKAERŐPIACI HELYZET SZERINT²³

Az iskolai végzettség növekedésével nő a jobban élők aránya, magasabb az összjövedelem és több a vagyon (9. sz. táblázat).

9. sz. táblázat

A MEGÉLHETÉSI GONDOK MÉRTÉKÉNEK (%), A HÁZTARTÁS
ÖSSZJÖVEDELMÉNEK (EZER FT) ÉS A VAGYON MÉRTÉKÉNEK²⁴
ALAKULÁSA AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

	(%)					
	–8 ált.	8 ált.	szmképző	középfok	felsőfok	Összesen
nagy						
nélkülözéssel	16,0	16,4	9,7	6,6	4,8	10,9
szűkösen	60,4	51,6	51,1	33,9	27,1	45,4
elfogadhatóan	22,2	29,2	34,0	52,0	55,8	38,1
jól	1,4	2,8	5,2	7,5	12,3	5,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Összjövedelem	15,6	19,4	21,8	27,1	32,4	23,2
Vagyon	0,8	1,6	2,5	3,5	4,2	2,5

A munkaerőpiaci helyzet és a megélhetési gondok mértéke közötti kapcsolat a társadalmi rétegződéshez természetesen nagyon hasonlít, amennyiben mind az állami, mind a magánszektorban a magasabb társadalmi helyzetűek között nagyobb az elfogadhatóan vagy jól élők aránya, ugyanakkor az alacsonyabb helyzetűek között magasabb a szűkölködők aránya (10. sz. táblázat)

²³ A társadalmi rétegződést az iskolai végzettség szintjével, a munkaerőpiaci helyzetet a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely és az állami, illetve magánszektorbeli munkahely kombinálásával közelítem.

²⁴ Lásd a 2. sz. táblázatbeli magyarázatot.

10. sz. táblázat

A MEGÉLHETÉS GONDJAINAK MÉRTÉKE A MUNKAERŐPIACI HELYZET SZERINT

	Hogyan tud megélni?				(%)
	nélkülözéssel	szűkösen	elfogadhatóan	jól	Összesen
állami szektor					
vezető	2,4	30,1	56,6	10,8	100,0
értelmiség	9,2	29,4	50,5	11,0	100,0
adminisztrátor	4,2	41,0	47,2	7,6	100,0
szakmunkás	9,5	51,4	35,5	3,7	100,0
betanított- segédmunkás	19,2	51,6	26,4	2,8	100,0
magánszektor					
vezető-értelmiségi		17,4	65,2	17,4	100,0
irányító- adminisztrátor	2,2	24,4	62,2	11,1	100,0
szakmunkás	8,0	26,1	53,6	12,3	100,0
betanított- segédmunkás	18,2	36,4	41,8	3,6	100,0
Összesen	10,9	45,4	38,2	5,6	100,0

Az állami és a magánszektor azonos társadalmi helyzeteket összehasonlítva úgy tűnik, hogy a magánszektor minden munkaerőpiaci metszetben kicsit jobb gazdasági helyzetet biztosít, mint az állami szektor. Ezt látszik megerősíteni a 11. sz. táblázat is.

11. sz. táblázat

AZ ÖSSZJÖVEDELEM (EZER FT), A VAGYON, AZ ÉLETKOR (KORÉV) ÉS AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG (OSZTÁLYSZÁM) ALAKULÁSA A MUNKAERŐPIACI HELYZET SZERINT

	Összjövedelem	Vagyon	Életkor	Iskolai végzettség
állami szektor				
vezető	33,3	4,48	45	13,4
értelmiség	32,6	4,15	37	14,5
adminisztrátor	26,5	3,43	37	11,3
szakmunkás	24,3	2,87	37	11,2
betanított-segédmunkás	21,5	1,86	41	8,5
magánszektor				
vezető-értelmiségi	38,2	5,01	42	13,5
irányító-adminisztrátor	27,9	3,62	36	11,2
szakmunkás	25,3	3,54	36	11,1
betanított-segédmunkás	21,8	2,17	36	9,3

A magánszektor előnye a jövedelem tekintetében a munkaerőpiaci hierarchia csúcsán lévők esetében a legerőteljesebb, az alján elhanyagolható, a vagyon esetében minden társadalmi helyzetben erősen megmutatkozik. A táblázat két utolsó oszlopa azt sejteti, hogy a magánszektor előnye nem a magasabb képzettségben, hanem a nagyobb munkabírásban, a mozgékonyságban rejlik, hiszen az azonos helyzetben lévők iskolai végzettsége alig tér el az állami és a magánszektor között, míg ez utóbbiban rendre sokkal fiatalabbakat találunk. A magánszektor segéd- és betanított munkásai különböznek legmarkánsabban állami szektorban dolgozó társaiktól; úgy tűnik ez az (állami szektorbeli társaiknál) vagyonosabb, fiatalabb és relatíve képzettebb réteg, amelyik ugyanolyan keveset keres, mint állami szektorbeli megfelelőik, a munkanélküliség fenyegetésének első terméke.

A magasabb társadalmi rétegbe tartozók jobban bíznak munkahelyük stabilitásában, mint az alacsonyabb társadalmi rétegbe tartozók, s ugyanez jellemzi az esetleges munkahelyvesztés utáni új munkahely találásáról alkotott véleményt is (12. és 13. sz. táblázatok).

12. sz. táblázat

A MUNKAHELY ELVESZTÉSÉTŐL VALÓ FÉLELEM MÉRTÉKE AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

	(%)					
	–8 ált.	8 ált.	szmképző	középfok	felsőfok	Összesen
biztosan nem	20,8	20,9	19,9	23,1	31,8	23,1
nem valószínű	26,4	25,9	28,6	34,5	37,9	31,4
talán elveszti	24,5	30,5	33,4	24,4	19,7	27,4
valószínűleg						
elveszti	17,0	12,1	9,3	9,1	5,1	9,4
biztosan						
elveszti	11,3	10,5	8,7	8,8	5,6	8,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

13. sz. táblázat

ÚJ MUNKAHELY SZERZÉSÉNEK ESÉLYE AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

	–8 ált.	8 ált.	szmképző	középfok	felsőfok	Összesen
egyáltalán	50,0	42,7	21,7	21,6	18,1	26,4
nem						
nagy	32,7	43,5	51,1	51,9	52,8	49,3
utánajárással						
könnyen	17,3	13,8	27,2	26,5	29,1	24,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A fenti képet némileg módosítja a munkaeöpiaci helyzet vizsgálata (14. sz. táblázat). Eszerint a magánszféra elitje és az állami értelmiség biztosnak érzi jövőjét, az állami vezetők ebben nem annyira biztosak.

Az állami adminisztratív és mindkét munkás, illetve a magánszféra középkáder-adminisztratív rétege bizonytalan a jövőjében. A magánszféra szakmunkásai nyugodtak munkaerőpiaci helyzetük jövője felől, betanított és segédmunkásai között ugyanakkor van egy nagy csoport, amelyik fél a jövőtől.

14. sz. táblázat

A MUNKAHELY ELVESZTÉSÉTŐL VALÓ FÉLELEM A MUNKA-
ERŐPIACI HELYZET SZERINT

	biztosan nem veszti el	nem valószínű	talán	valószínű	biztosan elveszti	(%) összesen
állami szektor						
vezető	23,2	32,9	28,0	6,1	9,8	100
értelmiség	29,8	43,3	16,3	6,7	3,8	100
adminisztrátor	23,0	37,4	20,9	7,9	10,8	100
szakmunkás	18,6	28,6	33,8	11,4	7,6	100
bet-smunkás	17,9	27,2	32,3	14,0	8,5	100
magánszektor						
vezető-ért.	39,5	37,2	16,3	2,3	4,7	100
irányító-adm.	17,8	31,1	37,8	6,7	6,7	100
szakmunkás	29,1	33,9	25,2	5,5	6,3	100
bet-smunkás	21,8	20,0	30,9	12,7	14,5	100
Összesen	23,1	31,4	27,3	9,4	8,7	100

GAZDASÁGI MAGATARTÁS ÉS GAZDASÁGI, ILLETVE
MUNKAERŐPIACI HELYZET

Mennyiben eltérő a háztartások gazdasági magatartása a napi megélhetési gondok mértékének függvényében? A 15. sz. táblázat alapján úgy tűnik, hogy az eltérő gazdasági nehézségek ellenére több a hasonlóság, mint a különbözőség a háztartások által alkalmazott védekezési módok gyakorisága között.

15. sz. táblázat

AZ INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉS MÓDJAI A NAPI MEGÉLHETÉS SZÍNVONALA SZERINT (1991. OKTÓBER)

	(%)			
	Nélkülözések közepette	Szükségen	Elfogadhatóan	jól
otthoni munka				
befőz	74	79	81	62
élelmiszert termel	58	64	60	33
szerel, karbantart, épít	48	51	52	48
varr, köt	40	39	36	35
termelőtől vásárol	41	49	53	50
kiadáskorlátozás				
napi kiadások csökkentése	72	72	66	46
nagyobb vásárlások halasztása	59	64	56	42
nem takarékoskodik	44	57	46	26
felélés				
megtakarítás felélése	33	34	29	22
elad valamit	11	8	7	12
munkaerőpiaca akció többletmunka- vállalás	57	50	58	57
külföldi munkavállalás	13	6	10	18
munkahelyváltoztatás	13	10	13	20
tőkeallokáció, befektetés				
sokat vásárol egyszerre	20	26	33	25
ingatlan bérbeadása	6	6	7	9
értékpapírt vásárol	4	6	14	30
vállalkozásba fektet	7	6	15	30
értéktörző befektető (arany, ékszer)				
vásárlás	3	5	8	22

Alaposabban vizsgálva a védekezési módok alkalmazásának gyakoriságát, a napi megélhetés gondjainak mértéke szerint öt típusba sorolhatjuk az egyes védekezési módokat:

- Vannak olyan védekezési módok, amelyekre a nélkülöző háztartások nem számíthatnak, a jól élők ugyanakkor gyakrabban alkalmazzák ezeket. Ilyenek a munkahelyváltogatás, a termelőtől való közvetlen vásárlás és valamennyi tőkeigényes védekezési mód. A magyarázat értelemszerű, nem védekezhet a háztartás olyan eszközök segítségével, amivel nem rendelkezik, illetve amire nincs módja.

- Az előző típus ellentettje, amikor a nélkülöző háztartások gyakrabban, a jól élők ritkábban alkalmaznak egy védekezési módot. Ilyen a napi fogyasztás korlátozása, a nagyobb vásárlások elhalasztása, az ételkészítés önellátásra való termelése és a megtakarítások felélése. A magyarázat ismét értelemszerű, mivel a háztartás célja tagjai életszínvonalának maximalizálása, ezért ha nem kell, nem alkalmaz olyan védekezési módot, ami ezzel ellentétes.

- Vannak olyan védekezési típusok, amelyeket sem a szűkölködők, sem a jól élők nem, ellenben a közepes megélhetési színvonalon élők gyakrabban alkalmaznak. Ilyenek a befőzés és a takarékoskodás abbahagyása. A magyarázat valószínűleg az, hogy ezen védekezési módok alkalmazására a legrosszabb helyzetben lévőknek nincs módjuk, a legjobb helyzetben lévőknek nincs szükségük.

- Az előző típus ellentéte az, amikor a legrosszabbul és a legjobban élők egyaránt sokan alkalmaznak egy védekezési módot, amelyet azonban a „közepesen élők” nem alkalmaznak. Ilyen az eladás és a külföldi munkavállalás. Ez esetben olyan sajátos védekezési módokról van szó, amelyeket csak nagyon elkeseredett vagy nagyon előnyös helyzetben lévő háztartások kényszerülnek, illetve képesek alkalmazni. Az eladás esetében a szegény háztartások végső leépüléséről, a gazdagok tőkeátcsoportosításáról, vállalkozói beruházásról lehet valószínűleg szó. Ami a külföldi munkavállalást illeti, a küszködők esetében minden valószínűség szerint fekete munkáról, az elit esetében „brain drain”-ről lehet szó.

- Végül, van olyan védekezési mód, amelynek alkalmazása független a napi megélhetési gondok mértékétől. Ilyen az „önszolgáltató” szerelés és a többletmunka.

A következő táblázat azt mutatja, hogyan függ a védekezés módja a munkaerőpiaci helyzettől.

16. sz. táblázat

AZ INFLÁCIÓ ELLENI VÉDEKEZÉS MÓDJAI A MUNKAERŐPIACI HELYZET SZERINT

(%)

	Állami szektor					Magán szektor			
	vezető értelmi- ségi	értelmiségi	Adminisz- trátor	Szakmunkás	betanított, segédmunkás	vezető értelmiségi	irányító admin.	Szak- munkás	betanított, segédmunkás
otthoni munka									
jövedelem kiváltás	76	79	78	80	80	67	84	75	73
termelőtől vásárol	53	56	51	49	42	53	56	49	55
kiadás korlát.									
kiadást csökkent	68	70	73	69	69	62	58	63	63
vásárlást halaszt	54	62	62	61	59	54	64	51	61
nem takarékoskodik	46	47	42	50	46	50	50	46	49
felélés									
megtakarítást felél	21	28	29	28	32	27	31	39	35
elad valamit	11	3	6	6	6	11	9	5	15
munkaerőpiac									
többletmunka	63	74	65	72	60	70	67	69	61
külföldi munka	7	9	11	11	4	18	11	15	13
munkahelyváltogatás	11	13	19	14	6	24	22	20	19
befektetés									
sokat vásárol egyszerre	39	30	36	35	23	25	40	34	26
ingatlant bérbead	10	10	5	5	2	11	4	4	6
értékpapír	25	23	16	9	8	21	8	10	11
vállalkozás	15	12	11	10	6	38	18	30	13
értéktörzés	11	14	10	7	6	11	11	7	7

Négy olyan védekezési mód van, ahol az állami és a magánszektor különbözik egymástól. A jövedelemkiváltó otthoni munka és a fogyasztáskorlátozás az állami szektorra, a munkahelyváltás és a külföldi munkavállalás a magánszférára jellemző inkább.

A védekezési módok és a munkaerőpiaci helyzet szektorokon belüli összefüggését tekintve, a legtöbb védekezési mód vagy nem függ a munkaerőpiaci helyzettel (pl. fogyasztáskorlátozás vagy a takarékoskodásról való lemondás) vagy az alacsonyabb réteghelyzetűek esetében ritkább (pl. a tőkeigényes védekezési módok zöme).

Van továbbá néhány, a munkaerőpiactól sajátosan függő védekezési mód is. Így például:

- eladással az állami szektorban inkább az elit, a magánszektorban az elit és a legrosszabb helyzetűek védekeznek,
- a többletmunkavégzés mindkét szektorban leginkább az értelmiségre és a szakmunkásokra jellemző,
- a vállalkozásba befektetés az állami szektorban az elitre és az értelmiségre, a magánszektorban rajtuk kívül a szakmunkásokra is jellemző,
- külföldi munkavállalás az állami szektor „középső” csoportjaira, a magánszféra „szélső” csoportjaira jellemző inkább.

ÖSSZEFOGLALÁS

helyett egy megjegyzés. A tanulmány – szerintem – legfontosabb üzenete az, hogy 1991-ben növekedni látszanak a háztartások gazdasági helyzetének egyenlőtlenségében eleve meglévő különbségek, illetve, hogy megjelennek a gazdasági stratégia azon eltérései, amelyek hosszú távon fokozódó mértékű társadalmi egyenlőtlenségek kialakulását „ígérik”.

A fenti megállapítások érvényességét megerősíteni látszik az az elemzés, amelyet a második gazdaságból kialakuló informális gazdaságról végeztem. Ennek fényében a fenti folyamatok már 1991-ben is a fentiekben „mért”-nél sokkal előrehaladottabbak lehettek, illetve a közeljövőben gyorsuló ütemben fognak felerősödni.²⁵

Sik Endre

²⁵ Sik E.: From Second to Informal Economy Centre for European Studies, Working Paper Series, Harvard University 1992 (forthcoming)